

ŘEMESLA ■ TRADICE ■ TECHNIKA

Jablonecká bižuterie

Petr Nový

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Brož, kov a bižuterní kameny, firma Edmund Altmann & Co., Jablonec nad Nisou, po 1936.
MSB, foto TH.

■ JABLONECKÁ BIŽUTERIE

Petr Nový

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
obchod@gradapublishing.cz, www.grada.cz
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
jako svou 3361. publikaci

Odpovědná redaktorka Jana Minářová
Sazba Jan Šístek
Fotografie na obálce Tomáš Hilger (TH), Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou (MSB)
Fotografie v barevné příloze a textu Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou (MSB),
Tomáš Hilger (TH), Aleš Kosina (AK), archiv autora.
Počet stran 168 a 32 stran barevné přílohy
První vydání, Praha 2008
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2008
Cover Design © Grada Publishing, a.s., 2008

*Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami
nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.*

ISBN 978-80-247-2250-4 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6129-9 (elektronická verze ve formátu PDF)
© Grada Publishing, a.s. 2011

■ ÚVODEM	9
■ ZROZENÍ ŠPERKU A BIŽUTERIE	11
OD DOBY KAMENNÉ PO ROZPAD ŘÍMSKÉ ŘÍŠE	11
OD PÁDU ŘÍMSKÉ ŘÍŠE PO 18. STOLETÍ	14
■ HISTORIE A SOUČASNOST JABLONECKÉ BIŽUTERIE	16
POČÁTKY VÝROBY JABLONECKÉ BIŽUTERIE V 18. STOLETÍ	16
TURNOV	16
HODKOVICE NAD MOHELKOU	21
JABLONECKO	22
ZÁSADSKO	25
JABLONECKÁ BIŽUTERIE V 1. POL. 19. STOLETÍ	26
VÝROBA	26
OBCHOD	30
JABLONECKÁ BIŽUTERIE VE 2. POL. 19. STOLETÍ	33
VÝROBA	33
OBCHOD	39
JABLONECKÁ BIŽUTERIE V 1. POL. 20. STOLETÍ	41
VÝROBA	41
OBCHOD	44
JABLONECKÁ BIŽUTERIE OD 2. POL. 20. STOLETÍ PO SOUČASNOST	46
■ OBORY JABLONECKÉ BIŽUTERIE	50
HUTNÍ SKLENĚNÉ POLOTOVARY (TYČE, TYČINKY, TRUBÍČKY) ..	50
KOMPOZIČNÍ HUŤE	52
SKLÁRNY	54
BIŽUTERNÍ KAMENY	56
PERLE A PERLIČKY	63
MAČKANÉ PERLE	63
BROUŠENÉ PERLE	64
FOUKANÉ PERLE	66

VINUTÉ PERLE	70
SEKANÉ PERLE (PERLIČKY)	72
VOSKOVANÉ PERLE	76
SKLENĚNÉ KNOFLÍKY	77
BANGLE	80
KOVOVÁ BIŽUTERIE	83
LISOVÁNÍ, RAŽENÍ A RYTÍ KOVU	91
KOTLÍKY A DALŠÍ POLOTOVARY PRO BIŽUTERII	92
GALVANIZACE A CHEMICKÉ BARVENÍ KOVU	92
SMALTOVÁNÍ	93
JETOVÁ (ČERNÁ) BIŽUTERIE	94
BIŽUTERIE Z DALŠÍCH MATERIÁLŮ	95
PLASTICKÉ HMOTY	95
DŘEVO	97
SINTR	98

■ VÝROBCI A VÝVOZCI	100
DO ROKU 1945	100
BLASCHKA & Co., HODKOVICE NAD MOHELKOU	100
BRDITSCHKA HEINRICH, JABLONEC NAD NISOU	101
BREIT LUDWIG, LUČANY NAD NISOU	104
DRESSLER JOSEF, JABLONEC NAD NISOU	105
FEIX GEBRÜDER, ALBRECHTICE V JIZERSKÝCH HORÁCH	106
„GABEX“ LEDER FRÈRES, JABLONEC NAD NISOU	107
HAASIS RICHARD, JABLONEC NAD NISOU	109
HÜBNER JOHANN WENZEL, VRKOSLAVICE NAD NISOU	110
JÄCKEL J. W. & Co., LUČANY NAD NISOU	111
JÄGER GEBRÜDER, JABLONEC NAD NISOU	113
JEITELES SOHN JACOB H., JABLONEC NAD NISOU	115
KLAAR WILHELM, JABLONEC NAD NISOU	116
MAHLA GEBRÜDER, JABLONEC NAD NISOU	118
MÜLLER EMIL, JABLONEC NAD NISOU	120
PFEIFFER JOSEF & Co., JABLONEC NAD NISOU	121
REDLHAMMER GEBRÜDER, JABLONEC NAD NISOU	123
RIEDEL JOSEF, DOLNÍ POLUBNÝ	126
RIEDEL KARL, JOSEFŮV DŮL	129
RIEDEL LEOPOLD, RÝNOVICE U JABLONCE NAD NISOU	130
SACHSE ALBERT & Co., JABLONEC NAD NISOU	131

SCHWAN JOHANN FRANZ, JABLONEC NAD NISOU	133
SWAROVSKI DANIEL, JIŘETÍN POD BUKOVOU / WATTENS	134
„TCHECOVERRE“, ČESKÁ OBCHODNÍ SPOLEČNOST VÝROBCŮ JABLONECKÉHO ZBOŽÍ A. S., JABLONEC NAD NISOU	137
UNGER FERDINAND & CO., HODKOVICE NAD MOHELKOU / POTOČNÁ	137
WEISSKOPF DR. & CO., SMRŽOVKA	140
OD ROKU 1945 PO SOUČASNOST	141
JABLONEX GROUP A. S., JABLONEC NAD NISOU	142
Sklárny a rafinérie, dříve Josef Riedel /Jablonecké sklárny/ Ornela	142
Kovová bižuterie /Bižuterie/ Bižuterie Česká mincovna	144
Železnobrodské sklo	146
Jablonex	147
PRECIOSA, JABLONEC NAD NISOU	149

■ TABULKY	152
■ VÝBĚR Z PRAMENŮ A LITERATURY	156
■ JMENNÝ REJSTŘÍK	162

Jen na jediném místě světa se zhotovovaly všechny typy skleněné a kovové bižuterie – v Jizerských horách (Jablonecko, Tanvaldsko) a na sousedním Železnobrodsku. Není divu, že tento sortiment dostal jméno podle Jablonce nad Nisou, logického středu rozlehlé továrny pod širým nebem – *jablonecké zboží* (německy *Gablonzer Ware*). V tomto městě se též nachází Muzeum skla a bižuterie, ustavené v této podobě roku 1961, v současné době (od roku 2003) zřizované díky jedinečnosti svého sbírkového fondu Ministerstvem kultury České republiky.

Na počátku jablonecké bižuterie stály v 18. století skleněné imitace drahých kamenů, k nimž postupně přibýly perle*, perličky, knoflíky, kovová bižuterie a náramkové kroužky. Po polovině 19. století struktura zdejší výroby a obchodu získala nepřenositelnou podobu pyramidy, jejíž základnu tvořily sklárny a kompoziční hutě, první stupeň tovární, dílenští a zejména domácí dělníci, nad nimi stáli faktoři, často sami majitelé dílen, a na samém vrcholu se skvěli vývozci, kteří podle situace na trhu rozhodovali o tom, co se bude ve „skleněných horách“ zhotovovat a prostřednictvím faktorů zadávali své objednávky jednotlivým výrobcům. Díky této organizaci, prozíravosti vývozců, píli a vynalézavosti dělníků, měla jablonecká bižuterie na sklonku 19. století na světových trzích dominantní postavení. A významné místo si uchovala – přes mnohé dějinné převraty a změny – dodnes.

Je takřka neuvěřitelné, že k zajímavému tématu jablonecké bižuterie jako celku dosud tiskem vyšly pouze čtyři přehledové práce, první německy z pera *Karla R. Fischer*a v roce 1912, druhá a třetí česky (*Stanislav Urban* a *Zuzana Pešatová*, 1965; *Jan Klepl*, 1967) a poslední opět německy v roce 1983 (*Karl Zenkner*). Žádná z nich přitom nemá více než několik desítek stránek textu. Cílem této knihy je proto přiblížit čtenáři pozoruhodný organismus jablonecké bižuterie v průběhu staletí nejen podrobněji, ale i s využitím nejnovějších odborných poznatků, seznámit jej nejen s historií a základními daty i fakty, ale též s historií jednotlivých oborů a příběhy významných, typických či naopak atypických výrobců i vývozců.

Jedná se z mé strany o završení bezmála desetiletého studia pramenů a literatury k tématu, jehož výsledky byly průběžně publikovány v několika desítkách studií a statí, zejména v odborném časopise České sklářské společnosti *Sklář a keramik* a na www.glassrevue.com. Pasáže pojednávající o technologii výroby vycházejí především z prací kolektivů vedených *Ing. Ladislavem Žákem* (Bižuterie, nebižuterní

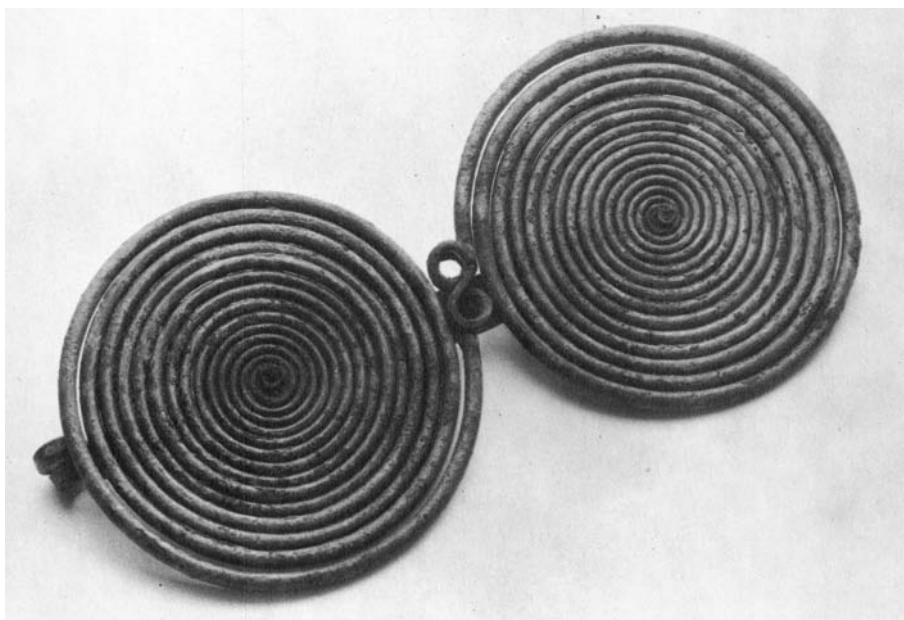
* V jabloneckém průmyslu se dodnes užívá pro skleněné perly nespisovný, ale výstižný výraz „perle“. Zatímco „perla“ označuje dar přírody, „perle“ její imitaci.

ozdoby a užitkové výrobky, 2003) a Ing. Jiřím Kouckým, CSc. (Bižuterie. Základní učebnice zbožíznalství, 2005), kterému vděčím za laskavé přečtení textu a věcné připomínky k němu.

Rád bych na tomto místě též poděkoval Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou za vstřícnost při poskytnutí obrazového materiálu a svým kolegům z téže instituce za pomoc při výběru sbírkových předmětů a pořizování snímků pro barevnou fotografickou přílohu.

Petr Nový, březen 2008

Autor knihy PhDr. Petr Nový (*1973), hlavní kurátor Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, se historii a současnosti třpytivé krásy z Jizerských hor systematicky věnuje téměř deset let. Na toto téma publikoval desítky odborných studií a populárních textů. Je například autorem monografií *Lisované sklo a krystalerie v Jizerských horách* (2002), *Klenoty Jizerských hor – Nová Louka, Kristiánov. Historie a současnost sklářských osad* (2007) a spoluautorem knihy *Jablonecký knoflík – Gablonzer Knopf – Button from Jablonec* (2007).

■ **obrázek 1** *Bronzová brýlovitá dvojité spona s osmičkovou kličkou, starší doba halštatská. MSB*

OD DOBY KAMENNÉ PO ROZPAD ŘÍMSKÉ ŘÍŠE

Touha zdobit se nebo shromažďovat krásné věci a vkládat do nich své touhy po šťastném žití, patří mezi nejstarší lidské potřeby. Na počátku, v době kamenné (30 000 – 1 700 př. n. l.), si člověk k těmto účelům jednoduchými pracovními postupy uzpůsoboval přírodniny, které jej obklopovaly (dřevo, kámen, lastury a perleť, hlína, vápenec, jantar) nebo byly výdobytkem jeho vlastní činnosti, především lovu (zvířecí zuby, kosti, mamutovina). Tak se zrodily první náhrdelníky a amulety. Na konci tohoto období, v neolitu a eneolitu, bylo již známo i zlato, které si dodnes udrželo pozici nejvyhledávanějšího cenného kovu, některé drahé kameny, perly a nakonec i stříbro. K náhrdelníkům přibýly náramky, záušnice, spínadla, prsteny nebo pečítka. Drahými kameny zdobili své šperky, amulety a další předměty obyvatelé staro-

věkých říší Blízkého východu – Sumeru, Babylónu, Chetitské říše, Asýrie – a Egypta. Mezi nejstarší oblíbené drahé kameny patřily lapis lazuli, karneol a tyrkys. Není divu, že půvab drahokamů a perel, který umocňovala drahost vyplývající z jedinečnosti a omezené dostupnosti, vedl ke snaze po jejich nahrazování lidským výtvořem – imitací.

Nejvhodnějším materiálem pro zhotovování imitací pokladů přírody bylo od samého počátku sklo, které pravděpodobně vzniklo jako vedlejší produkt keramické nebo prvotní metalurgické výroby ve formě tzv. fajánsí. Za nejstarší skleněný předmět tohoto typu je považována nazelenalá perle z egyptských Théb, úmyslně utavená nebo hříčkou osudu vzniklá pět tisíc let před naším letopočtem. Technologicky shodné jsou skleněné korálky nebo amulety zhotovované v Mezopotámii. Jednalo se o předměty, které nebyly skleněné zcela, ale pouze pokryté sklovitou vrstvou. Později se vyráběly po celém Středomoří, ve třetím tisíciletí v Indii, ve druhém pak v Evropě (Kréta, Kypr, východní Evropa, Británie). Vedle nápodob skutečných darů přírody však vznikaly i skleněné perle (korále) a kameny se svěbytnou barevností a dekorem, které se snažily, na základě dostupné sklářské technologie, co nejvíce vycházet vstříc proměnlivému vkusu zákazníků.

První „celoskleněné“ ozdoby začaly vznikat opět v Mezopotámii a Egyptě, a to v polovině druhého tisíciletí před naším letopočtem. Brzy je následovalo duté sklo. To již přišel čas doby bronzové, která přinesla kvalitativně nový rozvoj metalurgie. Jejím symbolem se stal bronz, slitina mědi a cínu, výtečně se hodící jak k výrobě nástrojů, tak ozdob. S jistou nadsázkou lze říci, že v době bronzové se zrodila kovová bižuterie. Přestože i bronzové ozdoby byly zpočátku dostupné především elitám, přeci jen do jisté míry pouze suplovaly exkluzivní šperky z drahých kovů vyhrazené pro příslušníky nejvyšších pater společenského žebříčku.

Obdobně tomu postupem času bylo i se skleněnými imitacemi drahokamů a perlí, které se, společně s dalším drobným skleněným zbožím, staly základem skleněné bižuterie. Zde však cesta „k běžnosti“ trvala neporovnatelně déle. Důvod spočíval v exkluzivitě tajemstvími opředené sklářské výroby, která byla například ve starověkém Egyptě zpočátku výsadou kněží. Výlučnost si tak skleněné nápodoby drahokamů, perel a luxusní korále, samozřejmě nikoliv běžná produkce, udržely až do 18. století. Teprve tehdy se z pracně zhotovovaných a opracovávaných imitací-šperků stala díky technologickým inovacím, které jejich výrobu znásobily a zlevnily, bižuterie cenově dostupná takřka pro každého. A v tomto přerodu hráli již nezastupitelnou roli obyvatelé české kotliny, Turnova a Jablonecka. Vraťme se však ještě na chvíli do doby bronzové a časů, které přišly po ní.

Ve druhém tisíciletí před naším letopočtem ve výrobě skleněných ozdob vynikala egyptská Nová říše, v hojně míře se zhotovovaly též na Blízkém východě a v severní Africe. Na území dnešních Čech a Moravy se tehdy prokazatelně užívaly drobné fajánsové modrozelené korálky, vůbec nejstarší doklady sklářské výroby u nás, pravděpodobně však pouze importy ze Středomoří. Dovoz skleněných ozdob do srdce Evropy kulminoval v šestém až pátém století před naším letopočtem, v době železné (pozdní doba halštatská). Tehdy se již jednalo především o celoskleněné korálky,

■ **obrázek 2** Ramínková spona z období pozdní římské říše. MSB, foto AK

■ **obrázek 3** Obloukovitá spona střeidoitalské výroby, starší doba haštalská. MSB, foto AK

zhotovované ve velkém počtu a množství variací tvarů, barev (jedno- i vícebarevné druhy) a dekorů v jižní Evropě, severní Africe a na Předním východě, dále lučíky spon – skleněné korále navlečené na lučíky šatových spínadel –, hlavice spínacích jehlic a korálky s očky. Zhotovovaly se především vinutím, ale i mozaikovou technikou.

Vlastní tavbě skla a jeho zpracovávání se začali v středoevropském geografickém prostoru podle současného stavu poznání věnovat až Keltové, a to v době laténské, ve třetím století našeho letopočtu. V Čechách (stejně jako v dalších oblastech ovládaných Kelty) se tehdy objevily novinky – skleněný náramek a prstencové korále –, které neměly obdobu ve výrobě tradičních sklářských center ve Středomoří. Užívaná průhledná sklovina byla velice kvalitní, barvená oxidy kovů většinou do modra. K jejich zdobení se užívalo opakního žlutého a bílého skla. Keltové již dokázali utavit i sklo zcela čiré, které jen dokladuje výši jejich znalostí sklářské technologie. Laténské sklárny v Čechách a na Moravě pracovaly ve třetím až druhém století před naším letopočtem v Němčicích nad Hanou (archeologové zde našli dosud největší počet skleněných korálků v tehdejší Evropě a druhý nejčtetnější soubor náramků), od druhého do prvního století před naším letopočtem pak v oppidech ve Stradonicích u Berouna a ve Starém Hradisku.

Od počátku našeho letopočtu byly evropské dějiny sklářské výroby svázány s rozpínavým římským impériem, které se na dlouhá staletí stalo mocenským hegemonem v prostoru Středomořího moře, jehož vody omývají břehy Evropy, Asie i Afriky. Římané vstřebali mnohé z výtvarných svých předchůdců, a to včetně umění výroby skleněných ozdob, které se díky nim v Evropě ještě více rozšířilo. V Čechách však sklářství skomírá a opět přichází období importů. Objevují se nové typy skleněných korálů zdobených barevnými nitěmi či technikou millefiori, korále sekané z trubiček, lité do formy, tvarované z volné ruky, dekorované zatavováním zlaté fólie nebo broušením. Ke slovu se dostávají i nové barevné odstíny a kombinace (například čer-

ná-červená-žlutá-zelená). Do středu Evropy se tehdy dovážely též skleněné kameny sloužící jako vsazky do prstenů, hrací kameny a koncem římského období i skleněné imitace drahokamů určené k osazování spon a dalších šperků zhotovených z drahých kovů. Svě kupce stále nacházely i fajánsové korálky a amulety.

OD PÁDU ŘÍMSKÉ ŘÍŠE PO 18. STOLETÍ

Po rozpadu římského císařství byla starověká sklářská tradice uchovávána a dále rozvíjena nejen na Předním východě a v severní Africe, ale též ve Španělsku, jižní Francii a především samotné Itálii, na ostrově Torcello u Benátek (na proslulý ostrov Murano bylo sklářské umění soustředěno vládním nařízením až v roce 1292). Benátky, spojující v sobě znalosti západní i východní římské říše, ležící na pro Evropu životně důležité obchodní cestě s Orientem, se staly mocností nejen ekonomickou a politickou, ale i sklářskou. Rozkvět benátského sklářství se datuje do 11. století, kdy do města přišli první skláři řeckého původu, znalí pokročilých výrobních a dekoráčních technologií rozšířených v Byzantské říši. A tak zatímco ve střední Evropě se z barevného skla pravděpodobně již od 9. století, a na Šumavě od 13. století, vyráběly v závratném množství vinuté růžencové korálky (páteříky) a drobné skleněné ozdoby (centrem obchodu s nimi byl především Norimberk), Benátčané zhotovovali přísně střeženými výrobními postupy luxusní „skleněné drahokamy“ a nejpozději od poloviny 14. století též perle, které se samozřejmě dovážely i do Čech (první výrobce perlí je ve městě sv. Marka písemně doložen roku 1371).

Z počátku 16. století – kdy se nebývale rozšířila též nabídka vinutých skleněných perlí – se nám z Benátek dochovaly receptury na tavbu imitací smaragdu, topasu, rubínu a safíru. Jako polotovar k výrobě perlí se již tehdy začaly užívat tyčinky. Benátské „kontrfektální kameny“ nizozemští obchodníci s úspěchem odbývali již v rudolfínské Praze. Objevení skloviny, z níž by bylo možné zhotovit věrnou nápodobu krále drahokamů – diamantu –, však spadá až do druhé poloviny století sedmnáctého. Imitace rozličných drahých kamenů se poté začaly tavit z první skleněné kompozice – skla tavitelného

■ **obrázek 4** Replika přívěsku s bižuterními kameny ze 17. století, Střední Evropa po 1870. MSB

při nízkých teplotách s vysokým indexem lomu světla, tehdy ještě bez vysokého obsahu olova. Zprávy o vynálezci této skloviny se různí, některé hovoří o duchovním a alchymistovi Johannesovi Spaningerovi. Právě brzy po jeho smrti se měli tajemství kompozice zmocnit turnovští měšťané. Předtím ji museli draze kupovat.

Benátskou specialitou však nebyly jen kompoziční bižuterní kameny, ale i luxusní broušené, vinuté a foukané skleněné perle (první zmínky o muránské výrobě perlí foukaných ze skleněných trubiček se dochovaly po roce 1600). V Čechách začali sklářští podnikatelé s výrobou plných benátských perlí experimentovat nejpozději v osmdesátých letech 17. století. Byli jimi hutník z jihočeské helmbašské hutě Michael Müller, spojovaný především s vynálezem českého křišťálového (křídového) skla, a Johann Kaspar Kittel z Polevska, který měl dokonce několik let nazapřenou pobývat v Benátkách. Zatímco o výsledcích Müllerovy snahy nevíme nic, Kittel měl ve své sklárně Rollhütte kolem roku 1685 zhotovovat nápodoby benátských perlí všech barev, které prodával ve formě náhrdelníků buď sám po Čechách a v Sasku, nebo prostřednictvím velkoobchodních partnerů do Hamburku a odtud dále do světa. Perle byly nejprve neopracované, později broušené pomocí šlapacích brusů.

Zatímco Benátčané dlouhá léta určovali tón v luxusních skleněných kamenech a perlích, v imitacích pravých perl to byla Francie. Nejdříve se zde začaly v poslední třetině 16. století po muránském způsobu zhotovovat lampové perle vinutím ze skleněných tyčinek, které produkovaly místní sklářské hutě. Na počátku 17. století, především v okolí Rouenu, zavedli místní skláři ve velkém objemu foukání imitací pravých perl. Výrobní postup byl sice již znám dříve, ale až v tomto období se skutečně prosadil. V průběhu 18. století se významným producentem foukaných nápodob perl stalo Duryňsko s výrobními a obchodními centry v Lausche a Steinachu.

■ **obrázek 5** Knoflík z černého mačkaného a matovaného skla, Gebrüder Mahla, Jablonec nad Nisou, 1925–1930. MSB, foto TH

POČÁTKY VÝROBY JABLONECKÉ BIŽUTERIE V 18. STOLETÍ

Turnov

Skleněná kompozice, z níž bylo možné vybrušovat imitace drahých kamenů, se začala v Čechách tavit nejdříve v Turnově, a to nejpозději na počátku 18. století. Dle tradice zde první sklovinu pro „měkké dílo“, křišťálovou kompozici k výrobě imitace diamantu, vyrobili bratři Václav a Jan Fišerové roku 1711. Za konečným úspěchem mělo stát množství zmarněných pokusů a pětiletý pobyt v italských Benátkách. Čtyři roky nato, dne 10. května 1715, byla ve městě ustavena Kontrafraternita (bratrstvo) brusičů kamenů, která zahrnovala nejen paliče a brusiče kompozice, ale i řezáče pravých kamenů – „štajnsnajdry“, kamenáře. Jejím úkolem bylo zejména přispět k tomu, „aby zdejší štajnsnajdři ledakohos, sedláka nebo pohana žida takovému kunstu učiti dokonce žádného práva míti nemohli.“ V Turnově tehdy působilo sedmdesát mistrů

s dvaceti tovaryši a dvaceti učedníky. Často se však vedle tohoto řemesla věnovali i jiné profesi. Například Mikoláš Černovický, první starší bratrstva, byl pekařem.

První kamenáři se ve městě objevili již v poslední třetině 16. století, kdy se centrem tohoto umění, a to i v evropském měřítku, stávala rudolfínská Praha. Další z nich do „svého“ Turnova přivedl Karel z Vartemberka, jemuž tehdy patřilo též Jablonecko. Společně s řezáči byli v místě usedlí zlatníci, stříbrníci, obchodníci a prospektoři, kteří drahokamy hledali především v Krkonoších, Jizerských horách a na Kozákově. Před rokem 1607 v Turnově například působil řezáč a zlatník Joachim Pek. Ve druhé polovině 17. století již zdejší brusiči drahokamů početností převýšili pražskou konkurenci. V osmdesátých letech ve městě dokonce stávala panská „šlajferna“ (brusírna) drahokamů hraběte Arnošta z Valdštejna, první dílna tohoto typu v pobělohorských Čechách. Na konci 17. století však řemeslo upadlo, což měly na svědomí jak válečné konflikty v Evropě, tak vzestup poptávky po benátských skleněných imitacích, které se snad již od osmdesátých let z města sv. Marka do Turnova dovážely a zde na způsob drahokamů brousily.

Na rozdíl od cechu si bratrstvo nemohlo osobovat monopol mimo vlastní město, což mnohým měšťanům v dobách konjunktury vyhovovalo. Turnovské společenstvo tak bylo právně deklarováno jako cech až v roce 1766, kdy na výrobce a brusiče kompozice přišla zlá léta, dvacet jedna let před prohlášením kamenářského řemesla za volnou živnost. Důsledkem neuspořádaných poměrů bylo velice rychlé „beztestné“ rozšíření broušení skleněné kompozice do Rovenska pod Troskami (statuta zdejšího kamenářského bratrstva se dočkala potvrzení roku 1733), Hodkovic nad Mohelkou a především výše do Jizerských hor. Zde bylo usazeno plno brusičů zběhlých jak v náročném dekorování dutého skla, pro které bylo zvládnutí zušlechťování nové komodity snadným úkolem, tak i brusičů, kteří se již dříve činili na „tvrdém díle“, tedy broušení pravých drahokamů. Horší rafinéri navíc nejpozději od šedesátých let 18. století pracovali rychleji a levněji nežli jejich turnovští soupeřníci, protože místo šlapacích brusů začali užívat k výrobě brusné stolice poháněné vodní silou. A konec konců práci jim zadávali sami turnovští měšťané a světaznali židovští obchodníci z celé Evropy, kteří si brzy našli do kraje cestu. Do města nad Jizerou je přilákalo zboží nejen levnější nežli benátské, ale i kvalitnější.

Turnovští výrobci kompozice, kteří sami sebe nazývali laboranty, se od počátku skutečně důsledně snažili o co nejdokonalejší imitace drahokamů, což jim přes všechny svízele na několik

■ **obrázek 6** Turnov v roce 1778. Detail litografie z roku 1867

■ **obrázek 7** Dřevěné kleště s kovovými formičkami na mačkání skleněné bižuterie, počátek 19. století. MSB

desetiletí přineslo mimořádné obchodní úspěchy. Již na samém počátku se zde tavilo sklo napodobující diamant, topaz, akvamarín, safír, lapis lazuli, tyrkys, hyacint, ametyst, karneol, opál, olivín nebo smaragd. Exkluzivní sklovinou se však stala především dokonalá granátová kompozice, z níž se brousily výtečné nápodoby českých granátů. Za úspěchem „turnovských kamenů“, jak se jim ve světě obchodu říkalo, stála vedle kvality suroviny též dokonalost výbrusu,

přičemž výsledný tvar vznikl s pomocí hliněných formiček a tlačítek. Kolem roku 1750 navíc turnovští měšťané a bratři Václav Fischer (1723–1771) a František Fischer (1726–1790) zjednodušili celý výrobní proces skleněných imitací tím, že začali polotvary bižuterních kamenů z kompozičního skla vytaženého do krátké tyče lisovat pomocí dřevěných kleští, v nichž byly upevněny kovové formičky. Výsledný tvar tak stačilo pouze dobrousit, což s sebou brzy přineslo nikoliv prosperitu, ale po několika letech nadprodukcí a snížení cen hotového zboží. Není divu. Již na konci padesátých let jeden jediný brusič denně zpracoval až sto kusů nejmenších skleněných imitací tzv. karmážínek, tedy 1 800 tuctů (21 600 ks) za rok.

Další těžkou ranou turnovskému bratrstvu, které si jen obtížně udržovalo pozici v cenové válce s výrobci v okolí, byl vynález kompozičního skla s vysokým obsahem olova, a tedy s větším indexem lomu světla a „třpytívitostí“, který učinil a kolem roku 1760 v Paříži uvedl v život původem vídeňský klenotník Joseph Strasser (tzv. „pierres de Strass“). Stejně jako svého času předčily „turnovské kameny“ kvalitou benátské imitace, nastala nyní móda štrasu. Cena kompozice z města na Jizeře se dramaticky propadla. Za sto tuctů broušených skleněných imitací diamantů, které patřily k nejčastějšímu artiklu, se nyní místo dřívějších sedmdesáti pěti zlatých konvenční mince platil zlatý jeden. Díl na tom vedle novinkové skloviny a nadprodukce měla též dlouhá Sedmiletá válka (1756–1763). Úpadek byl značný, ale nikoliv definitivní.

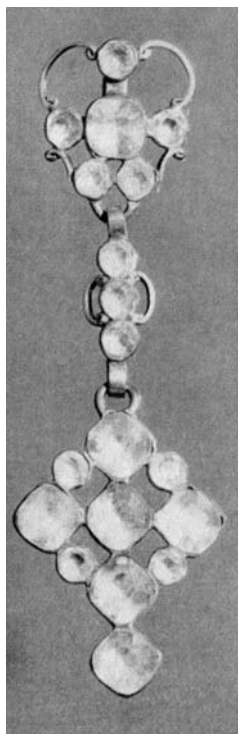
Stejně jako se na počátku 18. století turnovští měšťané zmocnili tajemství složení benátské kompozice, odhalili nakonec též podstatu Strasserova vynálezu. A objem vývozu skleněné bižuterie z Čech utěšeně stoupal. Za rok 1772 se za hranice českého království vyvezlo zboží za více než sto třináct tisíc zlatých konvenční mince, což byla zhruba třetina hodnoty exportu veškerého sklářského sortimentu. Není divu, že čtyři léta poté v Turnově působilo 188 brusičských mistrů s devadesáti tovaryši a deseti učedníky. Především jizerskohorská konkurence, a s tím související spekulace obchodníků, ale nakonec přeci jen vedly k ztrátě výsadního postavení „měkkého díla“ v Turnově. V roce 1786 se v celých Čechách věnovalo broušení pravých a skleněných kamenů 734 lidí, z toho 511 mistrů. Nejvíce jich sídlilo v Boleslavském kraji (jehož součástí byl Turnov – podle Wandera von Grünwald 443 mistrů, 43 tovaryšů, 91 pomocníků –, Hodkovice nad Mohelkou i jizerskohorské obce včetně Jablonce) –

639 (471 mistrů). Po patnácti mistrech pracovalo v Praze a Kouřimském kraji, tři na Litoměřicku a Plzeňsku, dva na Loketsku a po jednom na Budějovicku a Čáslavsku. K roku 1797 již v samotném Turnově pracovalo jen 37 mistrů, osm tovaryšů a jeden učedník, když nejrozšířenějším řemeslem bylo krajkářství a na síle nabýval tisk kartounů. Počátkem 19. století se již zpracováváním skleněné kompozice ve městě zabývali jen nečetní mačkaři a brusiči.

Obdobně se pro turnovské podnikatele vyvíjela situace ve vlastní výrobě kompozičního skla a v obchodu. Kdy začaly pracovat první palírny mimo město na Jizeře, není dosud zřejmé. Zatím nestarší z nich je k roku 1749 doložena v Tatobitech. Zevrubná interní zpráva manufakturního komisaře Boleslavského kraje Rašína z Rýzemburka, vypracovaná v roce 1754 pro komerciální kolegium při pražském místodržitelství, však již nezmiňuje ani jednu. Ve stížnosti turnovských paličů kompozice, podané císařskému manufakturnímu komisaři Josefu Schreyerovi kolem roku 1760, se naopak již výslovně hovoří o tom, že se „*všeliké laboratoria po vsích vynacházejí*.“ Zda úřad přistoupil k zákazu pálení kompozice mimo město, není známo, mezi lety 1766–1787 však bylo toto umění vázáno – stejně jako mačkání a broušení – cechovním pořádkem.

Nejpozději roku 1765 se začalo prokazatelně tavit kompoziční sklo ve sklárně v Chříbské na Českolipsku. Zdejší hutník Johann Josef Kittel, který předtím působil více než deset let v Jizerských horách, zde zhotovoval imitace českých granátů i různobarevný šmelc – drobné skleněné kameny a perličky –, které jak Krajský úřad v Litoměřicích, tak České gubernium považovalo za novinky. Mezi obchodníky si jeho zboží rychle získalo dobrou pověst. Rostl i počet brusičů perlí, ať již sklovina k jejich výrobě pocházela odkudkoliv. V celém Litoměřickém kraji, kde pracovala jen jedna sklárna, se podle tabelárního soupisu z roku 1786 této činnosti věnovalo celkem 275 lidí (176 mistrů, 75 tovaryšů, jeden učedník a 21 pomocníků).

V samotném Turnově na počátku druhé poloviny 18. století pracovalo sedm palíren kompozice, které ročně utavily 3 200 liber skla (1,8 tuny; libra se prodávala za jeden zlatý třicet krejcarů). Suroviny jako borax, suřík a sanytr se dová-

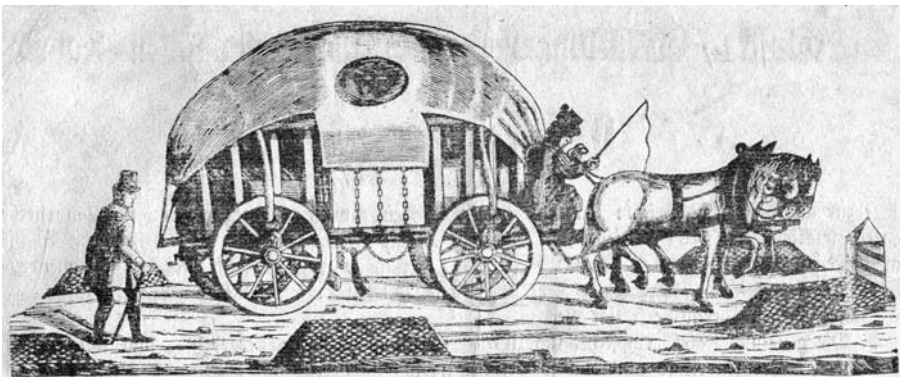

■ **obrázek 8** Přívěs s broušenými skleněnými imitacemi diamantu, Jablonecko, druhá polovina 18. století. MSB

žely z Prahy, slín z Hesenska a Drážďan a ostatní byly místního původu. Prodáváli je většinou židovští obchodníci, kteří pak vyváželi hotové zboží. Za suroviny paliči ročně utratili více než dva tisíce zlatých. Ze Slezska a Saska pak pocházely hliněné džbány, v nichž se kompozice tavila. Taktéž v padesátých letech, konkrétně roku 1758, předložili pražský obchodník Jan V. Modestin, zeť turnovského purkmistra, a turnovský obchodník Josef Zich vrchnosti návrh na zřízení velkolepé manufaktury na výrobu kompozice pro místní brusiče, kterým měla zadávat práci a hotové výrobky pak sama prodávat. Náklady předkladatelé vyčíslili na padesát tisíc zlatých konvenční mince, roční objem výroby na sto tisíc zlatých konvenční mince při patnácti až třiceti procentech zisku. Hrabě Valdštejn projekt podpořit odmítl. Kolem roku 1760 však vznikla kamenářská manufaktura na panství hraběte Bolzy v Kosmonosích, o níž nemáme bližších zpráv.

Vzrůst domácí konkurence a Strasserova novinka vedly k úpadku ceny turnovské kompozice i počtu výrobců. Jedním z pokusů postavit se nadcházející krizi čelem byla snaha laborantů o vyčlenění se z kamenářského bratrstva a založení vlastního společenstva. Návrh cechovního řádu je datován k 27. listopadu roku 1764. Existence palíren mimo Turnov se zde již bere jako hotová věc. Součástí textu je též návrh na regulaci prodejních cen kompozice obchodníkům, a to v hodnotách dvacet čtyři krejcarů za křišťál a barevné skloviny první jakosti, třicet pět krejcarů za červenou kompozici určenou k výrobě imitací českých granátů. „Laborantský“ cech ustaven nebyl. V roce 1786 se za jednu libru kompozice platilo již jen patnáct až osmnáct krejcarů. Na počátku 19. století se v Turnově a okolí pálení věnovaly pouhé dvě osoby a roku 1826 jen jedna jediná.

Co se týče obchodu, první zmínka o pokusu turnovských výrobců navázat vlastní obchodní kontakty v zahraničí se dochovala k roku 1720, kdy se v zastoupení měšťanů vydali na cestu se zbožím po Rakousku, Uhrách a Itálii Jan Pacovský a Samuel Subitan. Navštívili Vídeň, dnešní Budapešť, Benátky či Milán. Výše již byla zmíněna dvojznačná role židovských obchodníků, ať již v Turnově sídlili nebo do města zajížd-

obrázek 9 Formanský vůz, tisk z počátku 19. století. MSB